

Aurelius Augustinus (354-430 na Chr.)

E. Mackay

Dit materiaal is onderdeel van het compendium christelijk leraarschap dat samengesteld is door het lectoraat Christelijk leraarschap van Driestar hogeschool. Zie ook www.christelijkleraarschap.nl.

Samenvatting	Dit venster uit de Pedagogische Canon voor de christelijke leraar is gewijd aan Aurelius Augustinus als pedagoog.
Bronvermelding	Deze tekst is deel van het Compendium van het Lectoraat Christelijk leraarschap.
Thema *	Inspiratiebronnen
Gebruik **	Hoofd
Plaatsingsdatum	2015
Gerelateerde artikelen	Kees Schimmel, 'Met plezier lesgeven. Aurelius Augustinus over (de)motivatie van leraren', in: Piet Murre, Bram de Muynck en Henk Vermeulen (red.), Vitale idealen, voorbeeldige praktijken. Grote pedagogen over opvoeding en onderwijs, Amsterdam, 2012.
Trefwoorden	Vroege Kerk, vroege christendom

* In het compendium wordt al het materiaal verdeeld over de acht thema's van christelijk leraarschap: *onderwijs, inspiratiebronnen, leraar, leerling, leerstof, didactiek, schoolteam, leidinggevenden*.

** Het materiaal kan gebruikt worden als onderbouwing en visievorming (*hoofd*), bezinning en reflectie (*hart*) of biedt concrete handreikingen en voorbeelden (*handen*).

Aurelius Augustinus (354 - 430)

Inleiding

Plaats in de canon

Augustinus wordt door velen beschouwd als een van de allergrootste leraren van de kerk. Hij heeft een immense invloed gehad op de kerk van Europa. Zijn theologie is in belangrijke mate vanuit de praktijk van alledag ontstaan. Vragen en problemen van gelovigen in zijn kerk te Hippo vormden aanleiding voor preken en boeken waarin hij de mensen raad en uitleg, sturing en richting geeft. Augustinus dacht hierbij niet alleen na over de inhoud van zijn onderwijs, maar ook over de pedagogiek van dit onderwijs. Hij wijdde één boek speciaal aan deze inhoudelijke en pedagogische aspecten van het onderwijs: *De catechizandibus rudibus* (400 na Chr.; in het Nederlands is dit boek vertaald onder de titel *Goed onderwijs*). In enkele andere boeken komt deze thematiek meer zijdelings aan de orde: vooral in *De doctrina christiana* (426 na Chr.; in het Nederlands is dit boek vertaald onder de titel *Wat betekent de Bijbel?*) en in *Confessiones* (400 na Chr.; in het Nederlands is dit boek vertaald onder de titel *Belijdenissen*). Augustinus heeft aldus het vroegchristelijke pedagogische denken in belangrijke mate vorm en inhoud gegeven. In dit licht is het ondenkbaar dat Augustinus in onze canon zou ontbreken.

Actualiteit

Augustinus staat nog altijd zeer in de belangstelling. Elk jaar verschijnen er wel vertalingen van zijn werk of studies over zijn leven en denken. Hij heeft als één van de eersten in zijn pedagogische denken de inhoud van het geloofsonderwijs verbonden met haar vorm. De *inhoud* van het geloofsonderwijs betreft de christelijke opvatting van de werkelijkheid en van de mens. De werkelijkheid heeft twee lagen: een zichtbare, concrete laag (de schepping) en een verborgen, diepere laag (de heenwijzing naar de Schepper: God). Het gaat er binnen het christelijke denken en onderwijzen om dat die twee lagen met elkaar in verbinding worden gebracht. De zichtbare werkelijkheid is als het ware een teken of symbool dat heen wijst naar God. De *vorm* van het geloofsonderwijs betreft de gestalte en houding van de leraar en niet in het minst ook de welsprekendheid: de leraar moet weten hoe hij zijn gehoor kan boeien. De vorm moet voor Augustinus wel altijd dienstbaar zijn aan de inhoud en niet om de schoonheid zelf worden nagestreefd. Deze verbinding van de inhoud van het onderwijs (de inwijding in het christelijke wereldbeeld) met haar vorm (een goede houding van de leraar en aandacht voor welsprekendheid) is zeer actueel in onze tijd. Veel leraren zijn op zoek naar antwoorden op de vraag wat goed leraarschap is.

Hoe verbinden wij het christelijk geloof met onze pedagogiek? Deze vraag leeft binnen het huidige catechese-onderwijs, maar ook binnen het onderwijs op school. Ook al schreef Augustinus vooral over het catechese-onderwijs, zijn visie is breed toepasbaar op de algemene pedagogiek.

Kernthema

De kernthematiek die aan de orde komt is Augustinus' denken over de leraar met betrekking tot de inhoud en vorm van zijn onderwijs.

Structuur

In dit 'venster' wordt eerst gekeken naar Augustinus' levensgeschiedenis en naar zijn betekenis voor de pedagogie. Daarna worden enkele teksten aangeboden die een indruk geven van Augustinus' visie met daarbij vragen die kunnen helpen bij het goed verstaan van deze teksten. Tot slot wordt aandacht besteed aan het gesprek dat door andere pedagogen met Augustinus is gevoerd en vindt de lezer verwijzingen naar primaire en secundaire literatuur.

1. Korte biografie

Jeugd en studie

Augustinus werd in het jaar 354 na Chr. geboren in het stadje Thagaste in de Romeinse provincie Africa. Zijn vader Patricius en zijn moeder Monica waren van Berberse afkomst; zijn vader was niet christelijk, zijn moeder was een vrome christin (zij wordt volgens de heiligenkalender op 27 augustus herdacht).

Augustinus ontving zelf onderwijs in Thagaste en Madaura. Na de dood van zijn vader ging hij ook studeren. Hij volgde het klassieke Romeinse curriculum waarin grote aandacht was voor retorica of welsprekendheid. Dit vakgebied bood een brede algemene vorming voor een politieke of ambtelijke carrière en ook voor een carrière in het onderwijs. Na zijn studie werd Augustinus vanaf het jaar 375 leraar in de retorica in Thagaste en Carthago. Hij besloot in 383 om naar Rome te gaan, maar al snel daarna vertrok hij naar Milaan om aldaar retor te worden aan het hof.

In zijn jeugd leidde Augustinus een losbandig leven. Tegelijk was hij een zoeker en met name het boek *Hortensius* van Cicero, geschreven in het jaar 45 voor Chr., raakte hem diep. Dit boek, genoemd naar een vriend van Cicero, vormt een dialoog over het ware geluk. Dit ware geluk is volgens Cicero te vinden in de filosofie en in een filosofische levenshouding. In het spoor van dit boek werd Augustinus een zoeker naar het ware geluk. Hij zocht het ware geluk en dacht het te vinden bij de sekte van de Manicheeën. Met name hun dualisme sprak hem zeer aan: er was een sterke tegenstelling tussen de goede, louter geestelijke God en de kwade, louter materiële Demiurg of Schepper. Goed en kwaad waren twee grootheden die tegenover elkaar stonden als geest tegenover stof. God leekt hiermee gevrijwaard te zijn van het kwade. Na tien jaar lid geweest te zijn van deze sekte (376 – 386 na Chr.) verliet hij haar. Augustinus kreeg meer en meer moeite met haar te gemakkelijke antwoord op de vraag naar het kwaad.

Zoektocht en bekering

Augustinus ging de Griekse filosofie bestuderen en met name Plato (5^e en 4^e eeuw voor Chr.) en het platonisme spraken hem hierbij aan¹. Augustinus leek ten diepste enigszins op de bewoner van Plato's grot die verlangde naar het ware licht. Later zou Augustinus in zijn theologie altijd dankbaar gebruik blijven maken van de grote intuïtie en denkbeelden van Plato, bijvoorbeeld in de theorie van de illuminatie of verlichting: GóD schenkt de mens het licht dat de mens zoekt en waarnaar de mens verlangt. Augustinus' beroemde woorden uit de *Belijdenissen* zijn in dit licht te verstaan: 'Gij hebt ons tot U geschapen. Onrustig is ons hart tot het rust vindt in U, o Heere' (Boek 1.I.1).

Maar zover was het tijdens Augustinus' studie van Plato nog niet. Augustinus had, ondanks deze stap voorwaarts, nog altijd niet het idee dat hij het ware geluk gevonden had en zocht met inzet van al zijn denkkracht verder. Pas toen hij zich als hofretor in Milaan had gevestigd, begon zich een beslissende doorbraak in zijn leven af te tekenen. Hij had gehoord van de grote retorische gaven van Ambrosius, de bisschop van Milaan. Hij besloot om eens te gaan luisteren naar deze Ambrosius. Tot dan toe had Augustinus het christelijk geloof als een eenvoudig en weinig verheven denkwijze beschouwd maar door Ambrosius' diepe inzichten en schone woorden werden Augustinus' intellectuele belemmeringen tot het geloof weggenomen. Hij trok zich terug op een landgoed te Cassiciacum, alwaar hij met vrienden en gelijkgestemden een gemeenschap vormde van studie en beschouwing.

---

¹ Zie in deze pedagogische canon voor de christelijke leraar het venster over Plato.

Pas toen hij in het jaar 386 in diepe geestelijke nood verkeerde en bij monde van enkele kinderen de stem van God vernam die het *'tolle lege'* (*'neem en lees'*) sprak, opende Augustinus het Woord Gods en las daarin de beslissende woorden uit Romeinen 13: 13 - 14 die Augustinus' ongeloof braken en hem tot de overgave van het geloof brachten. Tijdens het paasfeest van het jaar 387 werd Augustinus door Ambrosius gedoopt in Milaan.

Leraar van de Kerk

Augustinus ging daarna terug naar Thagaste om zich in stilte te wijden aan het contemplatieve leven. Tegen zijn zin werd hij echter geroepen tot het priesterschap en hij werd uiteindelijk in 391 tot priester van Thagaste gewijd. Al in 396 werd hij tot bisschop van Hippo Regius gewijd. Tot zijn dood in het jaar 430 zou hij hier bisschop blijven. Hij was intens betrokken op alles wat er in het kerkelijke en maatschappelijke leven gebeurde. Hij preekte in de kerk, bemiddelde doordeweeks in conflicten, gaf geloofsonderricht aan bekeerlingen en onderwees catecheten over het lesgeven. Over vele van de grote en kleine vragen die op hem afkwamen, schreef hij boeken en aldus vormde zich door de jaren heen een immens oeuvre dat nog altijd voorwerp van studie en contemplatie is. Zijn bekendste boeken zijn *Confessiones (Belijdenissen)* en *De Civitate Dei (Over de stad Gods)*. Op pedagogisch gebied zijn Augustinus' belangrijkste boeken de eerder genoemde *De catechizandibus rudis (Goed onderwijs)*, *De doctrina christiana (Wat betekent de Bijbel?)* en *Confessiones (Belijdenissen)*. Aan het einde van zijn leven maakte hij nog de belegering van de stad Hippo door de Vandalen mee. Tijdens dit beleg is hij in het jaar 430 gestorven, zodat hij de inname en plundering van de stad door de Vandalen niet meer mee hoefde te maken, maar mocht opgaan tot de hemelse stad.²

2. Betekenis

Theologie en kerk

De vroege kerk heeft voor de immense taak gestaan om het Evangelie vanuit Israël te verbreiden in de wereld. Het Romeinse wereldrijk was haar bedding. De kerk werd gedwongen om zich te verhouden tot dit Romeinse rijk. Zij werd als een vreemde, nieuwe beweging beschouwd en vaak werden de christenen gruwelijk vervolgd. Hun ethiek was die van de Bergrede: heb uw vijanden lief! Hoewel ze het gebruik van geweld ter zelfverdediging afwezen, hebben ze zich wel met woorden verdedigd tegen de hen vijandige Romeinse wereld. Vanaf het midden van de tweede eeuw ontstond in dit spoor de vroegchristelijke apologetiek. Met name Justinus de Martelaar (100 – 165 na Chr.) heeft hier baanbrekend werk geleverd.

In het spoor van deze apologetiek ontwikkelde zich een complete christelijke theologie. Origenes schreef in de derde eeuw de eerste christelijke dogmatiek: *Over de eerste beginselen*. Deze christelijke theologie was gebaseerd op het geloof, maar maakte tevens gebruik van het verstand of de rede. Deze opbloei van de christelijke theologie was voornamelijk een Oosterse of Griekse aangelegenheid. Pas later is er ook in de meer westerse, Romeinse wereld een christelijke theologie opgebloeid. Augustinus heeft juist op dit punt zijn bijdrage geleverd: hij heeft al het christelijke denken zoals zich dit tot dan toe had gevormd als het ware in één grootste klassieke synthese bijeengebracht. Wat J.S. Bach voor de Barokmuziek was, was Augustinus voor de theologie. Augustinus' taal was het Latijn en de theologie nam hier ook een belangrijke wending naar het Latijnse taaleigene³.

---

² Gebaseerd op: T.J. Bavel, *Augustinus. Van liefde en vriendschap*, Kampen, 1986. Peter Brown, *Augustinus van Hippo*, Amsterdam, 1992 (1967); F. van der Meer, *Augustinus de zielzorger*, Utrecht / Antwerpen, 1957; O. Noordmans, *Augustinus*, Haarlem, 1933.

³ Tal van woorden zoals 'zondeval' ('lapsus': denk aan 'infralapsarisme' en 'supralapsarisme'), 'vrij wilsoordeel' ('liberum arbitrium') en 'uitverkiezing' ('praedestinatio') zijn door hem gemunt tot een samenhangende theologie van de kerk, die we met recht en reden klassiek mogen noemen. Voor ons zijn dit bekende termen, maar we moeten als het ware terugdenken achter dit alles, toen het er nog niet was, om te beseffen welk een grandioze creatie deze theologie is!

De kern van Augustinus' theologie is dat God, Die eeuwig en ongeschapen is, de wereld schiep: niet uit eeuwige materie maar uit het niets ('creatio ex nihilo') door Zijn Woord. God *sprak* en het was er! Op deze wereld schiep Hij de mens als kroon der schepping en Hij begiftigde hem met een vrij wilsoordeel. De mens kon God in vrijheid beminnen. Hij kon er echter ook voor kiezen om God niet te beminnen. Feitelijk heeft de mens dit laatste gedaan en daarmee is het kwaad in de wereld gekomen. Het kwaad is geen schepping van God, maar het is een keuze van de mens, het is letterlijk de 'afwezigheid van het goede' ('privatio boni'). Sinds de mens eenmaal gevallen is, delen alle mensen in deze val middels de 'erfzonde' ('peccatum hereditarium'). Tegelijk is er in alle mensen een ingeschapen Godsverlangen ('desiderium naturale') overgebleven: 'Gij hebt ons tot U geschapen; onrustig is ons hart tot het rust vindt in U, O Heere' (*Belijdenissen*, Boek 1.I.1). Heel de werkelijkheid is aangelegd op God middels haar natuurlijk Godsverlangen: zij voelt een gemis zolang zij niet rust in Hem. Alleen door de genade van God kan de mens weer tot God worden toegewend. God schenkt deze genade rijkelijk via de weg van de kerk. Door dit alles heen loopt het geheimenis van de uitverkiezing ('praedestinatio'). De uitverkiezing is bij Augustinus nooit een struikelblok tot twijfel, maar de grond van de zekerheid van het geloof. Het heil stroomde rijk en er was in de kerk een bloeiende, ruime doop-, geloofs- en eucharistie of avondmaalspraktijk. Uiteindelijk was de geloofsgemeenschap van het heil een tijdelijke gestalte: alles wees heen naar het uiteindelijke koninkrijk Gods waarin de mens niet meer zou kunnen zondigen ('non posse peccare') maar louter God in volkomenheid zou aanschouwen en liefhebben.

Christelijk denken

Augustinus heeft niet alleen de christelijke theologie klassiek getoonzet, hij heeft ook het christelijke denken haar klassieke fundament gegeven. Het geloof is het vertrekpunt van dit christelijke denken. Het geloof gaat dieper en hoger dan het denken. Het gaat aan het denken vooraf. Het kan nooit zo zijn dat de mens via zijn denken God kan bewijzen of vinden. Het denken is immers, net als de wil, door de zonde aangetast en daarom denken gevallen mensen niet vanuit God. De genade waardoor God het geloof schenkt, verandert ons denken. Ons denken wordt door de genade gericht op God. In deze context lichten Augustinus' beroemde woorden op: 'Ik geloof opdat ik wete' ('credo ut intellego'). Deze woorden vormen de klassieke grondslag voor het christelijke denken. Het gaat niet via het denken tot geloven, maar via geloven tot denken: gelovend denken ofwel denken vanuit God en geloof.

In dit spoor is er in de kerk altijd gedacht. In de Middeleeuwen was het de grote denker Anselmus van Canterbury (1033 – 1109) die deze augustijnse lijn opnieuw woorden gaf in zijn adagium 'geloof op zoek naar weten' (fides quaerens intellectum'). Tot in de huidige tijd wordt deze lijn van eenheidsdenken of monisme voortgezet door tal van denkers binnen de christelijke wereld (ook al is er ook een andere lijn, waarin geloof en denken van elkaar worden gescheiden: het zogeheten dualisme).

Augustinus heeft de klassieke basis voor dit eenheidsdenken gelegd. Vanuit dit fundament heeft hij zelf tal van bijdragen geleverd aan de wetenschap van zijn dagen. Zijn boek *De doctrina christiana* (*Wat betekent de Bijbel?*) vormt hier een kernbron. Dit boek gaat over de studie van de Bijbel. Heel de wetenschap van de heidense wereld - vervat in de zeven zogeheten 'artes liberales' of 'vrije kunsten' (vakken als grammatica en geometrie) - dient te worden gebruikt tot lof Gods. Het woord 'gebruiken' ('uti' in het Latijn) is hier een kernwoord. Dit woord betekent 'het aanwenden van iets vanuit een doel dat niet in de zaak zelf ligt, maar dat een hoger doel heeft'. Alle wetenschappen mogen gebruikt worden om daarmee een hoger doel te dienen: God loven. Een voorbeeld van een wetenschapsgebied is geschiedenis. De geschiedenis moet niet 'gebruikt' worden om haar zelf, want dat is aards bezig zijn. De geschiedenis moet betrokken worden op God. Augustinus heeft dat zelf ook magistraal gedaan in zijn boek *De stad Gods* (*De civitate Dei*). Hij toonde hierin aan dat alle grote aardse wereldrijken ten onder zullen gaan omdat ze niet op God zijn gericht. Er is slechts één rijk dat blijft: dat is het geestelijke Jeruzalem ofwel de stad Gods.

Er is maar één iets, of, beter gezegd Iemand, voor wie geldt dat Hij 'gebruikt' mag worden als een doel in Zichzelf. Dat is God. Augustinus spreekt hier niet meer van 'gebruiken' maar van 'genieten' ('frui' in het Latijn): je mag God genieten. Alle aardse dingen 'gebruiken' om middels deze dingen God te 'genieten'. Dit is een heel belangrijke algemene basis van Augustinus' theologische denken, die in de pedagogiek doorwerkt.

Pedagogiek

Op dit fundament van het gelovend denken en van het begrippenpaar 'gebruiken' en 'genieten' bouwde Augustinus ook zijn pedagogische denken. Er was in zijn tijd nog niet zoiets als christelijk of bijzonder onderwijs. Er was alleen het Romeinse staatsonderwijs. Augustinus moest zich daarom richten op een christelijke inkleuring van dit bestaande onderwijs. Hiertoe was het noodzakelijk dat er christelijke leraren werkten op deze scholen. Zij konden dan dit algemene onderwijs anders inkleuren. Een boek als het hierboven genoemde *De doctrina christiana (Wat betekent de Bijbel?)* kon hier voorzien in inhoudelijke en praktische handvatten. De leraren dienden zeer grondig de Bijbel te bestuderen om zo de schoolvakken te gebruiken tot de lof Gods, om zo tot het 'genieten' van God te mogen komen. De christelijke leraar aan de staatschool kon op deze manier christelijk onderwijs geven en aldus het Romeinse staatsonderwijs als het ware kerstenen.

Naast deze verwoording van de inhoud van het onderwijs, gaf Augustinus in dit boek ook aanwijzingen voor de pedagogische vorm van dit onderwijs. Van belang is hier vooral zijn aandacht voor goede retorica in het onderwijs. De leraar moet gepast gebruik maken van de welsprekendheid, om zo goed over te komen bij zijn hoorders of leerlingen. Hij mag hierbij de retorica niet 'genieten' als een doel in zichzelf, zoals vele heidenen wel deden wanneer ze speelden met woorden voor het effect of voor hun roem, maar hij mag haar alleen 'gebruiken' als hulpmiddel voor een hoger doel: de waarheid Gods zo helder en aansprekend mogelijk verkondigen.

Augustinus' boek *De catechizandibus rudibus (Goed onderwijs)* gaat veel explicieter dan *De doctrina christiana (Wat betekent de Bijbel?)* in op de pedagogiek van het geloofsonderwijs. In de dagen van Augustinus was de christelijke kerk niet langer een vervolgte minderheid. Zij was algemeen erkend als de staatskerk. Dit bracht ook een probleem met zich mee. In de tijden waarin de kerk een vervolgte en verdruchte minderheid was, was het geloofsonderwijs gericht op leerlingen die een zeer hoge motivatie hadden om dit onderwijs te ontvangen. Het geloof was immers een zaak van leven of dood: het kon zo maar betekenen dat je ervoor moest sterven als martelaar in de arena. Nu de kerk echter staatskerk was geworden, stroomden zeer vele mensen toe om lid van deze kerk te worden. Hiermee slopen maar al te gemakkelijk ook oneigenlijke motieven om lid van de kerk te worden naar binnen. Dit werkte demotivatie van de leerlingen in de hand. Tegen deze achtergrond schreef een zekere Deogratias, die rond het jaar 400 na Chr. diaken te Carthago was, aan Augustinus een brief waarin hij zijn zorgen over deze demotivatie uitsprak. Augustinus nam deze zorgen serieus en hij schreef een boekje ten antwoord. Hoewel het boek is geadresseerd aan geloofsopvoeders heeft het zeker ook een algemene pedagogische betekenis. De kern van dit boek is dat alle geloofsonderwijs gericht is op God. God is liefde en Hij brengt gevallen mensen vanuit Zijn genade tot wederliefde tot Hem, opdat zij Hem zouden 'genieten'. Alle onderwijs is naar zijn inhoud gericht - via het 'gebruik' van allerlei kennis - op het 'genieten' van God. Naar zijn vorm is alle onderwijs daarom een gestalte der liefde.

Augustinus' pedagogiek is in het licht van dit alles - naar inhoud en vorm - een pedagogiek van de liefde te noemen ofwel een pedagogiek van het 'genieten'. Alle gebruiken moet genieten zijn! De leraar die in de gestalte van de liefde tot God en naar het voorbeeld van Christus mag leven, is een blijmoedige, liefdevolle leraar voor zijn leerlingen. Voor Augustinus is de notie van de blijmoedigheid ('hilaritas') een zeer belangrijke zaak. Een christelijke leraar is in fundamentele zin een blijmoedig mens. Hij leeft in en vanuit de vreugde en vrede van Christus. Hij wijst van hieruit zijn leerlingen op God en op het heil. Hij vertelt de leerlingen van de geschiedenis van de wereld als een strijd tussen Jeruzalem en Babylon, met als perspectief het eeuwige Jeruzalem van God. Hij ziet zijn leerlingen werkelijk voor zich staan vanuit zijn liefde en inlevingsvermogen. Hij is gericht op hun persoonlijke wezenskern. Hij buigt zich in nederigheid neer naar de leerlingen om hen te helpen. Hij weet hoe hij leerlingen met verschillende begaafdheden moet aanspreken: bij de meer

eenvoudige van geest is hij kernachtig en gebruikt hij passende voorbeelden, bij de begaafden gaat hij een laag dieper en past zijn onderwijs aan hun niveau aan. Hij heeft gevoel voor humor en weet in milde gestrengheid zijn leerlingen aan te spreken. Hij weet bij dit alles dat hij zelf ook als gelovige van God afhankelijk is en dat hij als zondig mens, die ook weleens buien heeft van neerslachtingheid of boosheid, zich moet richten tot de nederigheid en barmhartigheid van Christus.

Na al deze pedagogische handreikingen aan Deogratias eindigt Augustinus zijn boek met twee voorbeeldlessen: een lange, wat moeilijkere les en een korte, eenvoudige versie van die les. Dichter bij de leraar en de leerling kan de pedagoog niet komen.⁴

3. Kennismakingstekst

Kader

Ter kennismaking volgt nu een tekst uit *De catechizandis rudibus* (*Goed onderwijs*). In de titel zit het van oorsprong Griekse (maar gelatiniseerde) woord 'catechizare'. Dit woord is afkomstig uit Galaten 6: 6 ('Wie *onderwezen* wordt ...'). Ons woord 'catechisatie' of 'catechese' is hiervan afgeleid. Het boekje bestaat uit twee delen. In het eerste deel gaat het vooral over de pedagogiek van de leraar, in het tweede deel over de inhoud van de lessen. Uit dit eerste deel is het navolgende tekstfragment afkomstig. Het staat in het hoofdstuk 'Blijmoedig doceren'. Het betreft de vraag wat je moet doen om, wanneer je basale lesstof behandelt, zelf gemotiveerd te blijven.

Brontekst

Maar het kan ook zijn dat we het vervelend vinden om vertrouwde stof, dingen voor kleine kinderen, telkens te herhalen. Laten we ons dan aanpassen aan hen met de liefde van een broeder, een vader, een moeder. En zijn we eenmaal verbonden met hun hart, dan lijkt die stof ook voor ons nieuw. Want groot is de kracht van het inlevingsvermogen: als het hun iets doet wanneer wij spreken en ons wanneer zij leren, dan wonen wij in elkaar. Wat zij horen, spreken ze zo in zekere zin uit in ons, en wij leren in hen op een bepaalde manier wat wij zelf doceren. Gebeurt zoiets niet ook met ruime, fraaie plekken in een stad of op het land, die we al vaak gezien hebben en waar we zonder speciaal plezier aan voorbijgaan? Als we die tonen aan mensen die ze nog nooit hebben gezien, wordt door hun verrukking over het nieuwe onze verrukking hernieuwd! En dat is eens te meer zo naarmate zij meer onze vrienden zijn. Want hoe meer wij via de liefdesband in hen zijn, des te meer wordt ook voor ons alles wat oud was nieuw. Maar als wij zelf enige vooruitgang hebben geboekt in meditatie, willen we niet dat degenen die we liefhebben blij en verbaasd zijn bij het bekijken van werk van mensenhand. Nee, dan willen we hen meevoeren naar het niveau van de vaardigheid en het ontwerp van de maker, en vandaar opklimmen tot bewondering en lof van God de Allesschepper, waar de liefde haar vruchtbaarste einddoel vindt. Des te meer moet het ons verrukken als mensen aanstalten te maken om te leren over God, want alles wat te leren is moeten we leren omwille van Hem. En wij moeten onszelf dan hernieuwen in hun ervaring van nieuwheid. Als onze prediking lauwer is dan normaal, kan ze gaan gloeien door hun bijzondere manier van luisteren.¹⁵

Vragen bij de brontekst:

- Hoe moet je volgens Augustinus jezelf als leraar motiveren wanneer je eenvoudige lesstof aanreikt die je al vele malen hebt behandeld?
- Wat bedoelt Augustinus met de zinsnede 'wonen in elkaar'?

---

⁴ Gebaseerd op: Brown, Peter, *Augustinus van Hippo*, Amsterdam, 1992 (1967); Els van Dijk, *Oefenen in verlangen*, Apeldoorn, 2015; F. van der Meer, *Augustinus de zielzorger*, Utrecht/ Antwerpen, 1957; H. Robbers, *De heilige Augustinus als pedagoog*, 's-Hertogenbosch/ Antwerpen, 1925; O. Noordmans, *Augustinus*, Haarlem, 1933.

⁵ Aurelius Augustinus, *Goed onderwijs. Christendom voor beginners (De catechizandibus rudibus)*, Ingeleid, bezorgd en vertaald door Vincent Hunink en Hans van Reisen, Damon, Budel 2009 (2008), 103 - 105).

- c. Augustinus bepleit in zijn boekje dat je als leraar beelden moet gebruiken. Is hij in dit opzicht voorbeeldig in dit stukje? Leg uit in welke zin hij dit al dan niet is.
- d. Heb je zelf ook soms last van een zekere demotivatie om les te geven? Helpt Augustinus je in dezen met zijn advies?
- e. Wat is volgens Augustinus het doel van alle (geloofs)onderwijs?
- f. Herken je in zijn woorden wat elders in het venster van Augustinus is gezegd over 'gebruiken' en 'genieten' (zie onder het kopje 'Betekenis').
- g. Ben je het hier mee eens? Hoe zou je dit kunnen nastreven in de verschillende schoolvakken?
- h. Augustinus zegt dat een leraar soms kan leren van zijn leerlingen. Op welke wijze zie je dat in dit stukje terug?
- i. Heb je zelf ook weleens iets geleerd van een leerling? Kun je een voorbeeld hiervan geven?

4. Verdiepende tekst

Kader

In *De doctrina christiana* (Wat betekent de Bijbel?) geeft Augustinus een uitvoerige uiteenzetting over de studie van de Bijbel. Wie de Bijbel leest en bestudeert, dient dit te doen vanuit een bepaalde houding. Dit geldt zowel voor de leraar die les geeft over de Bijbel, als de leerling die les krijgt over de Bijbel. Leraar en leerling zijn hier ten diepste allebei leerling. Zij dienen vanuit een bepaalde houding te leren van het Woord. Ook al is de studie van het Woord van een andere orde dan de studie van de geschapen werkelijkheid, toch dient ook deze studie vanuit eenzelfde houding te worden beoefend. Navolgende brontekst gaat over deze studiehouding.

Brontekst

[16] *Vóór alles is het nodig om zich, geleid door de vrees voor God, te bekeren tot het leren kennen van Zijn wil: wat draagt die ons op om na te streven dan wel te mijden? Het kan niet anders of die vrees drijft ons tot nadenken over onze sterfelijkheid en toekomstige dood. Zij zet de nagels in het vlees en spijkt al onze arrogante gevoelens aan het kruishout.*

[17] *Vervolgens moeten we door vroomheid zachtmoedig worden en de Heilige Schrift niet tegenspreken, of we haar nu begrijpen, zoals wanneer ze enige van onze gebreken tuchtigt, of niet, waar wij in de waan verkeren het beter te weten en betere opdrachten te kunnen geven. We moeten liever bedenken en geloven dat beter en waarachtiger is wat daar geschreven staat, zelfs als het verhuld is, dan wat wij op eigen kracht kunnen weten.*

[18] *Na die twee niveaus, vrees en vroomheid, komen we bij het derde, kennis. Daarover wil ik het nu gaan hebben. Voor kennis spant ieder die de Schrift bestudeert zich in. Hij zal in de Schrift niets anders vinden dan dat men God moet liefhebben om Gods wil en de naaste om Gods wil, Hem met geheel zijn hart en met geheel zijn ziel en met geheel zijn verstand, de naaste als zichzelf. Dat betekent dat de liefde voor de naaste en voor onszelf geheel georiënteerd is op God.*

[19] *Deze twee geboden heb ik behandeld bij de bespreking van de realiteiten. Het is dus noodzakelijk dat men eerst in de Schrift ontdekt dat men verstrikt is in liefde voor deze wereld, dat wil zeggen: tijdelijke dingen, en dus ver verwijderd van een zo grote liefde voor God en de naaste als de Schrift zelf opdraagt. Dan is men gedwongen over zichzelf te treuren door die vrees waarmee iemand denkt aan Gods oordeel en die vroomheid waarin men niet anders kan dan geloven en zich voegen naar het gezag van de Schrift.*

[20] *De kennis waarom het gaat, maakt immers wie goede hoop koestert niet arrogant, maar laat hem jammeren. In die gemoedstoestand verkrijgt hij door nijver te bidden de troost die Gods hulp biedt om te voorkomen dat hij door wanhoop gebroken wordt. Hij zet zijn eerste schreden op het vierde niveau, dapperheid, waarin hij hongert en dorst naar gerechtigheid. Door deze gemoedstoestand onttrekt hij zich aan alle dodelijke charme van voorbijgaande dingen; hij keert zich daarvan af naar de liefde voor het eeuwige, te weten de onveranderlijke eenheid die tegelijk Drie-eenheid is.*

[21] *Zodra hij naar vermogen het licht daarvan ver heeft zien uitstralen, dringt tot hem door dat hij door zijn zwakke gezichtsvermogen dat licht niet kan verdragen. Hij reinigt op het vijfde niveau, het besluit tot compassie, zijn ziel, die om zo te zeggen in onrust verkeert en tegen zichzelf*

protesteert wegens het vuil dat zij door haar streven naar wat minderwaardig is, heeft opgenomen. Hier verricht hij een flinke inspanning in de liefde voor de naaste en wordt hij daarin volmaakt. [22] Vol hoop en met onaangetaste kracht zal hij zelfs komen tot liefde voor zijn vijand en klimmen naar het zesde niveau. Daarin reinigt hij het oog waarvoor God zichtbaar wordt, voor zover dit mogelijk is voor hen die naar vermogen sterven voor dit aardse bestaan. Ze zien namelijk slechts voor zover ze sterven voor dit aardse bestaan; voor zover ze hier leven, zien ze niet. Hoewel dat licht zich nu al met vastere contouren en in een niet alleen beter te verdragen maar zelfs prettiger gedaante voordoet, ziet men het, zoals de tekst luidt, nog 'in raadselen en door een spiegel'. Want op onze pelgrimstocht door het leven wandelen we meer door het geloof dan in aanschouwen, ook al zijn we burgers van een rijk in de hemelen.

[23] Op dit niveau reinigt de mens het oog van zijn hart zo dat hij zelfs zijn naaste niet boven de waarheid stelt of ermee vergelijkt; en dat doet hij evenmin met zichzelf, omdat hij dat ook niet doet met hem die hij liefheeft als zichzelf. Deze heilige persoon zal dus zo'n ongecompliceerd en gezuiverd hart hebben dat hij zich niet door het streven bij de mensen in de smaak te vallen van de waarheid laat afbrengen, en ook niet door de overweging dat hij dan allerlei ongemakken en tegenslagen in het huidige bestaan kan ontlopen. Een dergelijke zoon klimt op naar de wijsheid, het zevende en laatste niveau. Van haar geniet hij in een toestand van rustige vrede. Het begin der wijsheid is immers de vrees des Heren. Van die vrees leidt de route langs de genoemde niveaus naar de wijsheid.⁶

Vragen bij de brontekst

- Augustinus onderscheidt zeven houdingen die degene die het Woord leest en bestudeert moet nastreven. Geef in je eigen woorden weer welke houdingen dat zijn en wat de kern ervan is.
- Augustinus ziet deze zeven houdingen als een opklimming naar een steeds hoger niveau. Probeer te verwoorden wat de aard van deze opklimming is.
- Kun je je vinden in de dingen die Augustinus zegt over de juiste studiehouding?
- Probeer zelf of bij je leerlingen eens om voorafgaand aan de studie bewust iets te doen aan een dergelijke studiehouding. Misschien helpt het je om geconcentreerder en aandachtiger te leren!

5. Verbredende tekst

Kader

Tot slot een verbredende tekst van Augustinus. In deze tekst uit *De doctrina christiana (Wat betekent de Bijbel?)* spreekt hij over de inhoud van het geloofsonderwijs. In deze tekst gaat het over de vraag op welke manier wij de Bijbel moeten lezen. Augustinus maakt hierbij een onderscheid tussen twee manieren van lezen van de Schrift: de woorden kunnen een letterlijke maar ook een symbolische betekenis hebben. De letterlijke of natuurlijke woorden – dingen of getallen of namen – verwijzen naar een hogere of geestelijke betekenis.

Brontekst

In alle dingen moeten wij natuurlijk zelf het doel voor ogen houden van het gebod dat luidt: De liefde die voortkomt uit een rein hart, een zuiver geweten en een oprecht geloof. Al onze woorden moeten we daarop betrekken. Maar dat niet alleen, we moeten ook de blik van degene die wij met ons woord onderrichten daarheen leiden, daarop richten. Alles wat we in de Heilige Schrift lezen van voor de komst van de Heere is namelijk maar voor één doel geschreven: als verwijzing naar Zijn komst en als voorafbeelding van de toekomstige kerk, dat wil zeggen het volk van God onder alle volkeren, Zijn lichaam. Daarbij worden dan ook alle heiligen meegerekend die al voor zijn komst leefden in deze wereld. Zij geloofden evengoed dat Hij zou komen als wij dat Hij gekomen is!

---

⁶ Aurelius Augustinus, *Wat betekent de Bijbel?*, Amsterdam, 1999, 75 – 76 (boek II.9 – 11.) (Ik heb gebruik gemaakt van de pdf-tekst onder copyright van het Augustijns Instituut Eindhoven).

Het is als in het verhaal van Jakob. Nog voor zijn geboorte stak hij een hand uit de moederschoot en hield daarmee ook de voet van zijn eerder geboren broertje vast, waarna uiteraard het hoofd volgde en dan onvermijdelijk de rest van het lichaam. Maar dat hoofd overtreft in waardigheid en macht niet alleen de ledematen die volgden, maar zelfs de hand die bij de geboorte voorafging. Het heeft de eerste plaats, niet qua moment van verschijning maar wel van nature.

Zo ook heeft de Heer Jezus Christus voordat Hij verscheen als een mens van vlees en bloed, voordat Hij in zekere zin uit de moederschoot van zijn verborgenheid aantrad voor de ogen van de mensen als Middelaar van God en mensen, als mens, - God die boven alles verheven is, zij geprezen tot in eeuwigheid - een bepaald deel van zijn lichaam vooruit gezonden, in de personen van de heilige aartsvaders en profeten. Zij vormden als het ware de hand waarmee Hij zijn geboorte aankondigde. Bovendien hield Hij daarmee het volk dat Hem op een hoogmoedige manier was voorafgegaan vast in de banden van de wet, als met vijf vingers. Want gedurende vijf tijdvakken liet Hij zijn komst onophoudelijk aankondigen en profeteren, en in lijn hiermee heeft de man die de wet heeft geschreven vijf boeken geschreven'.⁷

Vragen bij de brontekst

- Wat is volgens Augustinus in dit fragment de kern van de inhoud van het geloofsonderwijs?
- Op welke wijze geeft Augustinus hier een geestelijke betekenis aan de letterlijke woorden?
- Vind je het overtuigend wat Augustinus hier doet, wanneer hij aan een letterlijke betekenis van de woorden een geestelijke betekenis toevoegt?

6. In gesprek met de pedagoog: de ontvangst van Augustinus' ideeën

Invloed

Augustinus heeft een ongekend grote invloed gehad op heel het denken van de kerk. De theologie en het denken van de Middeleeuwen vormen een creatieve voortzetting van zijn denken. Via hem werkt ook het denken van Plato en het neoplatonisme door in theologie en denken van de Middeleeuwen. Er is hier sprake van een werkelijk augustijnse traditie. Zij werkt door in theologie en kloosterleven, opvoeding en onderwijs. De invloed van Augustinus is te vergelijken met een vloedgolf die over het land komt. De sporen ervan zijn overal waarneembaar. In directe zin zijn die sporen aan te wijzen in het augustijnse kloosterideaal waarin studie en onderwijs samen opgaan met meditatie en contemplatie, in de vele afschriften van de boeken van Augustinus die er in de kloosters zijn gemaakt - ook van de in dit venster genoemde pedagogische werken - en in zijn plaats binnen het universitaire curriculum. In indirecte zin is zijn invloed merkbaar als een levenssfeer waarin de middeleeuwer leefde. Hij zag de geschiedenis als een opeenvolging van tijdvakken of 'dagen', zoals Augustinus die had beschreven in *De stad Gods*, en hij probeerde zijn plaats in de geschiedenis tussen komst en wederkomst van Christus te bepalen.

Reformatie

In de reformatietijd is er heftig gestreden tussen Rome en reformatie over de vraag naar de erfenis van Augustinus. Beiden claimden: Augustinus is 'geheel van ons' ('totus noster'). Waar de waarheid ook ligt in dezen, in het denken van zowel Rome als Reformatie is Augustinus altijd een zeer belangrijke bron gebleven. Waar Rome zich vooral richtte op zijn ideeën over de kerk en zijn praktijk als monnik en bisschop, richtte de reformatie zich vooral op zijn strijd tegen Pelagius inzake de genadeleer en op zijn grote beroep op de Schrift. Augustinus' onderwijsideaal leefde voort binnen de opvoedkundige ideeën van Luther en Melanchthon, die ze probeerden uit te werken aan de protestantse universiteiten in de Duitse steden.

---

⁷ Aurelius Augustinus, *Wat betekent de Bijbel?*, Amsterdam, 1999, 59 (Ik heb gebruik gemaakt van de pdf-tekst onder copyright van het Augustijns Instituut Eindhoven)

Huidige context

In de huidige context is er enigszins sprake van een meer open gesprek tussen rooms-katholieke en reformatorische theologen inzake beider opvattingen en geschiedenis. Augustinus' opvattingen over het christelijke denken en ook over de christelijke pedagogiek overstijgen in belangrijke mate dit meer kerkelijk-theologisch conflict. Binnen zowel de rooms-katholieke als de gereformeerde scholastiek vormen Augustinus' denkbeelden inzake de liefde van God als het hart en doel van alle wetenschap en onderwijs de kern. Alle natuurlijke kennis mogen we 'gebruiken' opdat wij God zouden 'genieten'. Ook in de latere christelijke pedagogiek vormt Augustinus nog altijd een bron en ijkpunt. De pedagogiek van Bavinck en Waterinck tot Ter Horst gaat in dit augustijnse spoor voort.⁸

Auteur: Dr. Ewald Mackay

7. Suggesties voor verdere kennismaking

Primaire bronnen:

Augustinus, A. (1981). *Belijdenissen (Confessiones)*. Amsterdam.

Augustinus, A. (1984). *De stad Gods (De Civitate Dei)*. Amsterdam.

Augustinus, A. (2001). *Goed onderwijs. Christendom voor beginners (De catechizandibus rudibus)*. Budel.

Augustinus, A. (1999). *Wat betekent de Bijbel? (De doctrina christiana)*. Amsterdam. Hier is gebruikt gemaakt van de pdf-tekst onder copyright van het Augustijns Instituut Eindhoven (75 – 76/ boek II. 9 – 11).

Secundaire literatuur:

Bavel, T.J. (1986). *Augustinus. Van liefde en vriendschap*. Kampen.

Dijk, Els van (2015). *Oefenen in verlangen*. Apeldoorn.

Brown, Peter (1992/1967). *Augustinus van Hippo*, Amsterdam.

Horst, W. ter (z.j.). *Christelijke pedagogiek als handelingswetenschap. Een paradigma*, Kampen.

Meer, F. van der (1957). *Augustinus de zielzorger*. Utrecht/ Antwerpen.

Robbers, H. (1925). *De heilige Augustinus als pedagoog*. 's-Hertogenbosch/Antwerpen.

Noordmans, O. (1933) *Augustinus*. Haarlem.

---

⁸ Gebaseerd op: Brown, Peter, *Augustinus van Hippo*, Amsterdam, 1992 (1967); Els van Dijk, *Oefenen in verlangen*, Apeldoorn, 2015; F. van der Meer, *Augustinus de zielzorger*, Utrecht/ Antwerpen, 1957; H. Robbers, *De heilige Augustinus als pedagoog*, 's-Hertogenbosch/ Antwerpen, 1925; O. Noordmans, *Augustinus*, Haarlem, 1933. W. ter Horst beroept zich in bijvoorbeeld *Christelijke pedagogiek als handelingswetenschap. Een paradigma*, Kampen, z.j., op Augustinus' pleidooi voor verhalend vertellen als een vorm waarmee de leraar zijn leerlingen weet te boeien.